

УДК 330.101:364.22

DOI: 10.32342/2074-5354-2022-1-56-2

Р.М. КЛЮЧНИК,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри глобальної економіки
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID 0000-0001-6787-275X

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БІДНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

У статті здійснено спробу узагальнення деяких інтерпретацій феномену бідності в економічній науці. Виходимо з того, що ця проблема, окрім суто економічної, має політичну, соціальну, правову, культурну, морально-етичну та інші грані. У сучасній науці існує плюралізм підходів до визначення, класифікації та вимірювання бідності, що залежить від країни, часових рамок, авторської позиції дослідника тощо.

Сучасні автори розглядають бідність з різних позицій. Так, її можна інтерпретувати як фінансовий, соціально-економічний, морально-психологічний стан людини (сім'ї, населення), за якого неможливо забезпечити задоволення всіх первинних потреб населення. Також бідність розглядають як нездатність певної частини людей брати активну участь у повноцінному соціально-економічному житті.

Розглянуто економічні, фінансові, матеріальні, соціальні, психологічні та інші фактори бідності. Продемонстровано позитивну кореляцію між обмеженими фізичними можливостями та бідністю. Описано особливості світогляду та поведінки бідних.

Виокремлено активну, пасивну та паразитичну бідність. Активна бідність полягає у використанні власних ресурсів. Завдяки соціальній мобільності таким людям іноді вдається залишити категорію бідних. Пасивна бідність полягає в обмеженості ресурсів через обставини, на які сама людина вплинути не може. Паразитична бідність пов'язана з використанням чужих ресурсів та характеризується девіантною поведінкою, яка здебільшого засуджується суспільством та карається законом.

Наведено основні індикатори бідності. Розглянуто абсолютну та відносну бідність. Власністю відносної бідності є її принципова неподоланність, адже навіть у найбагатших країнах є люди, які не можуть собі дозволити щось, доступне іншим.

Продемонстровано, що бідність «передається у спадок», діти бідних батьків з великою ймовірністю самі стають бідними. Цьому сприяють як багатодітність бідних сімей за одночасної обмеженості ресурсів, так і неможливість дати дітям якісну освіту. Доведено, що бідність супроводжується соціальною ексклюзією (бідні громадяни не мають можливості до самоорганізації, підтримки соціальних зв'язків та відстоювання своїх інтересів).

Розглянуто інтерпретації бідності українськими вченими, зокрема її зв'язок з деіндустріалізацією часів незалежності. Приділено увагу закономірності зростання рівня бідності зі зменшенням розміру населеного пункту.

Ключові слова: бідність, абсолютна бідність, відносна бідність, соціальна ексклюзія, виміри бідності, наукова інтерпретація бідності.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важко знайти людину, яка не чула би про проблему бідності. Поділ на бідних та багатих існував протягом тисячоліть та супроводжував людство протягом розвитку цивілізації на всіх континентах. Ця проблема, окрім суто економічної, має політичну, соціальну, правову, культурну, морально-етичну та інші грані. Практично всі політичні програми містили в тій чи іншій формі пропозиції вирішення проблеми бідності, навіть якщо ці програми створювалися в інтересах верхівки.

Будь-яка сучасна економічна система також зіштовхується з проблемою бідності, щоправда, в різних масштабах. Для того, щоб запровадити ефективний комплекс боротьби з бідністю, слід сформулювати науковий інструментарій дослідження цього поняття. У сучасній науці існує плюралізм до визначення, класифікації та вимірювання бідності, що залежить від країни, часових рамок, авторської позиції дослідника тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення досліджуваної проблеми, та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Дана проблематика окреслена у працях вчених та публіцистів багатьох країн. Б. Гвешенгве та Н.Х. Хассан [1], В. Рибаків [2], Н. Борецька та Г. Крапівіна [3] розглядають загальні аспекти бідності, П. Абрахамсон [4] розглядає ретроспективний вимір даної проблематики, Є. Балабанова [5], Ф. Хибальські [6] та Л. Потабенко [7] приділяють увагу класифікації бідності. К. Бьорд [8] звертає увагу на міжгенераційний транзит бідності. А. Задоя [9], О. Кліменко [10] та Ю. Когатько [11] розглядають окремі аспекти проблеми в українських реаліях. Ми спробуємо агрегувати наявні підходи до інтерпретації бідності та виокремити основні положення, наявні в науці щодо цього феномену.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні інтерпретації проблеми бідності в сучасній економічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтерпретація феномену бідності багато в чому залежить від конкретних історичних, економічних та політичних умов, за яких проводиться дослідження.

Як зазначає датський економіст П. Абрахамсон, раніше бідні розглядалися як «небезпечний» клас, за яким потрібно слідкувати, щоб він не заважав «решті суспільства». У теперішній час «решта суспільства» складає більшість населення, і ця більшість, що перебуває в мейнстрімі, намагається контролювати життя бідних, аби вони не порушували єдність робітничого, середнього та вищого класів суспільства [4, с. 158].

Українські дослідниці Н. Борецька та Г. Крапівіна зазначають, що бідність – це фінансовий, соціально-економічний, морально-психологічний стан людини (сім'ї, населення), при якому неможливо забезпечити задоволення всіх первинних потреб населення, споживчі витрати людей перевищують доходи, існує масове небажання і неможливість населення реалізувати свої можливості [3, с. 147].

В. Дарчин інтерпретує бідність як соціально-економічну категорію, що включає певну частину населення, яка, в силу низької обставин, не має можливості брати активну участь у повноцінному соціально-економічному житті. Громадяни цієї категорії, на думку автора, володіючи завідомо нижчими стартовими можливостями (не тільки через відсутність значущих ресурсів, а й через їх низьку грамотність, погану інформованість та недостатній рівень освіти), часто не мають можливості самостійно планувати своє життя й прораховувати загрози їм соціальні ризики [12, с. 126].

У статті Б. Гвешенгве та Н.Х. Хассан проведено аналіз так званої «мови бідності» на прикладах малайської мови та мови шона, де вони порівнюють переклади на англійську мову різних понять, пов'язаних з бідністю [1]. Ці ж автори пропонують розглянути різні виміри бідності, як-от:

- економічний (нестача природного, фізичного та людського капіталу);
- фінансовий (нестача доходів та заощаджень, заборгованість);
- матеріальний (нестача чи погана якість споживчих товарів на кшталт житла, одягу, техніки тощо).
- вимір оточуючого середовища (погана екологічна ситуація, місця скупчення бідного населення);
- соціальний вимір (нестача соціального капіталу, знайомств, зв'язків, обмежена участь у громадському житті тощо) [1].

Британські дослідники, аналізуючи значну кількість наукових розвідок, дійшли висновку, що існує позитивна кореляція між інвалідністю (disabilities) та бідністю (poverty). Так, 78% проаналізованих праць вчених підтверджують позитивну кореляцію між вадами органів чуття та бідністю, 80% – між фізичними вадами та бідністю, 87% вчених простежили позитивну кореляцію між психічними (ментальними) розладами та бідністю [13, с. 10].

Відповідно до наукових міжнародних досліджень стосовно ризиків бідності в країнах ЄС і в Україні найбільш впливовими факторами зростання ризику бідності домогосподарств виокремлено наступні: 1) чим більш багатодітна сім'я, тим більше вірогідність бідності; 2) чим нижчий рівень освіти, тим вище рівень ризику бідності та безробіття; 3) якщо голова домогосподарства є безробітним, то цілком слушно припустити, що ризик бідності в ньому буде значно вищим, ніж у домогосподарства, де головою є працююча особа [14, с. 16].

Оскільки бідність є поняттям багатовимірним, необхідно розглянути можливості її класифікації.

Перш за все бідність можна поділити на абсолютну та відносну. Абсолютна бідність – це нестача найнеобхіднішого: їжі, житла, одягу, елементарного медичного обслуговування. Дослідження відносної бідності, за словами Ф. Хибальського, потребує використання бенчмарку, в якості якого слугують доходи інших людей з цієї ж спільноти [6, с. 8].

Відносна бідність проявляється лише під час порівняння людиною власних можливостей із можливостями інших членів суспільства сьогодні (як варіант – з їхніми власними можливостями в минулому). Можна вважати, що абсолютна бідність характеризує переважно фізіологічні ознаки, натомість відносна бідність визначається за ознаками соціальними. Відносно бідними можна вважати тих, хто хоча й живе в умовах певного матеріального добробуту, все ж таки відчуває депривацію в соціальній, культурній, політичній сферах і брак вільного часу та можливостей дозвілля. Властивістю відносної бідності є її принципова неподоланність, адже навіть у найбагатших країнах є люди, які не можуть собі дозволити щось, доступне іншим.

Л. Потабенко зазначає, що в сучасній науковій літературі досліджується нова форма бідності – раптова. З нею людина зіштовхується в разі втрати всього майна та джерел для існування, тобто людина в один момент, маючи певний рівень достатку, втрачає його і стає бідною. У вітчизняній історії ми фіксуємо такі приклади як масові (війни, революції, штучний голод, репресії та депортації). У незалежній Україні фактором поширення такої бідності стало падіння обсягів виробництва в 1990-х рр. Це призвело до стрімкого зменшення зайнятості і зниження рівня оплати праці. Таке стрімке збідніння населення є раптовою тотальною бідністю, яка настає внаслідок глобальних перетворень (війн, революцій, розпадів систем) [7, с. 179]. Найновішим прикладом є раптова бідність багатьох жителів окремих районів Донецької та Луганської областей після подій 2014 р., як вимушених переселенців, так і тих, хто залишився на непідконтрольних територіях. Економічна система України просто не здатна забезпечити всім цим громадянам той рівень життя, який вони мали до 2014 р. Проблеми з нерухомістю, роботою, порушенням соціальних зв'язків досі переслідують багатьох з них.

Російська дослідниця Є.С. Балабанова пропонує класифікацію форм бідності

відповідно до характеру використання ресурсів індивіда для задоволення його потреб [5, с. 46]. Так, індивід може використовувати переважно свої або чужі ресурси, у відповідності до чого можна виокремити три форми бідності: активну, пасивну та паразитичну. Активна форма бідності передбачає використання в основному власних ресурсів. Населення, для якого така форма бідності властива, може подолати цей стан, збільшивши кількість ресурсів. Як правило, індивіди даної групи є більш мобільними – здатні до переїзду, отримання освіти, підвищення кваліфікації тощо. Пасивна бідність пов'язана з використанням переважно власних ресурсів, але обмежених через певні обставини: інвалідність, проживання в регіоні, де сталися природні чи техногенні катастрофи, в депресивному населеному пункті тощо. Наприклад, значна частина жителів вірменського міста Гюмрі живе у тимчасових вагончиках замість повноцінних квартир через нестачу житла, яка не вирішена з часів землетрусу 1988 р. [15].

Але навіть людина, яка зіштовхнулася з пасивною бідністю, має теоретичні шанси подолати обставини, що склалися, наприклад, отримавши спадок чи запрошення на переїзд.

Нарешті, паразитична бідність пов'язана з використанням ресурсів інших людей, груп, суспільства. Така бідність, безперечно, є соціальною девіацією і виражається у деструктивних формах поведінки: бродяжництво, жебракування, алкоголізм, крадіжки та інші майнові злочини тощо. Така поведінка є суспільно небезпечною, карається відповідно до закону, оскільки загрожує загальному добробуту. Держава та суспільство з давніх часів ведуть боротьбу з цими деструктивними явищами.

О. Абрамова розглядає бідність як багатомірне соціально-економічне явище, яке характеризується значним відставанням економічних та соціальних умов життя домашнього господарства від стандартів споживання та умов життя в даному суспільстві. З зазначеного визначення автор виводить поняття регіональ-

ної бідності як багатомірного соціально-економічного явища, яке характеризує значне відставання економічних та соціальних умов життя домашнього господарства в регіоні від стандартів споживання та умов життя в країні [16, с. 29].

Р. Рібаков умовно поділяє причини бідності на три основні групи, які ми вважаємо за доцільне деталізувати та доповнити деякими прикладами:

1. Причини, що впливають з форм організації соціально-економічного життя:

- економічні (безробіття, низький рівень зарплат, пенсій, відсутність заощаджень);

- юридичні (слабкий правовий захист населення);

- культурні (звичай зводити благодійність до подачі милостині);

- освітні (малограмотність мас, нерозуміння важливості отримання знань);

- адміністративні (неефективна система державного управління);

- соціальні (слабкий розвиток соціальних зв'язків, розшарування населення, труднощі соціалізації індивіда).

2. Зовнішні причини: стихійні лиха, неврожаї, війни, революції.

3. Внутрішні (індивідуально-особистісні) причини: хвороба, певні обмеження (розумові та фізичні), характер та темперамент. Так, відсутність сили волі, боягузтво, пасивність, лінощі, схильність до паразитизму часто призводять до бідності. Часто такі риси проявляються за умов втрати цінностей та змісту життя індивідом (екзистенційний вакуум). У свою чергу, бідність також впливає на особистість людини. Бідним громадянам властива низька самооцінка та занижені потреби. В умовах безвихідності вони часто розраховують на збіг сприятливих обставин, щасливий випадок, а не на власні зусилля [2, с. 15–16].

На існування бідності впливає погане здоров'я, інвалідність, що обмежує доступ до низки престижних та високооплачуваних професій. З іншого боку, погане здоров'я може бути результатом того, що людина народилася в бідності, отримувала неповноцінне хар-

чування, неякісне медичне обслуговування. Низький рівень освіти також обмежує вибір професії. Ця ж причина може призвести до того, що в розряд бідних потрапляють представники раніше благополучних груп населення [17, с. 187].

К. Бьорд також зазначає, що бідність передається з покоління в покоління. Вона зазначає, що в багатьох країнах відвідування шкіл позитивно корелюється з доходами у дорослому віці. Освічені батьки з меншою ймовірністю будуть бідними, у той же час є більші підстави вважати, що вони будуть давати освіту своїм дітям, зможуть допомагати їм з домашніми завданнями та мають більші очікування стосовно майбутнього своїх дітей [8, с. 18].

Іранські автори [18] пропонують певні індикатори бідності, які ґрунтуються на базових потребах. Ми спробували вдосконалити цей перелік, зокрема, перемістивши індикатор смертності немовлят з категорії «харчування» до категорії «здоров'я» та об'єднавши гігієну та забезпечення водою (табл. 1).

При цьому латиноамериканські автори зазначають, що в розробці та імplementації інклюзивної соціальної та трудової політики слід уникати деструктивної тези про те, що небажання працювати є головною причиною бідності. Інтерпретація бідності як результату недостатніх зусиль людини або сім'ї призводить до стигматизації людей, які живуть у біднос-

ті та ігнорування впливу оточуючого середовища та перешкод, яких вони зазнають [19, с. 28]

До властивостей бідності можна віднести:

- соціальну депривацію та ексклюзію (бідні громадяни не мають можливості до самоорганізації, підтримки соціальних зв'язків та відстоювання своїх інтересів);

- спадковий характер (діти бідних часто також стають бідними);

- кореляцію бідності з місцем проживання, освітою, професією та багатьма іншими факторами.

Теза про кореляцію між бідністю та рівнем поінформованості та критичного мислення (які безпосередньо залежать від рівня освіти) простежується у роботі О. Дурнева та Т. Юрчик, які, базуючись на дослідженнях КМІС та інших даних, демонструють, що люди з низьким достатком частіше вірять у конспіративні теорії щодо коронавірусу, ніж люди з середнім та високим достатком [20, с. 94–95].

Бідність в українських реаліях часто є наслідком деіндустріалізації. А.О. Задоя зазначає, що пострадянська деіндустріалізація, на відміну від західної, є деструктивною, оскільки не підготовлена достатнім рівнем розвитку промислового виробництва [9, с. 34]. О.М. Кліменко підкреслює важливе місце бідності населення в економічному розвитку України, оскільки бідні домогосподарства нездатні витратити достатньо коштів на освіту. А

Таблиця 1

Базові потреби та їх індикатори

Потреба	Індикатор
Охорона здоров'я	Очікувана тривалість життя
	Смертність немовлят
	Кількість лікарів та ліжкомісць у лікарнях на тисячу населення
Освіта	Грамотність
	Відсоток громадян у віці 5-14 років, які охоплені шкільним навчанням
Харчування	Споживання калорій на душу населення або споживання калорій у відсотках до необхідної кількості
Забезпечення водою та гігієна	Відсоток людей, які мають доступ до води
	Відсоток людей, забезпечених водогонном та каналізацією

Джерело: [18, с. 49].

це означає, що в перспективі бідність буде лише самовідтворюватися. «У масштабах країни якість людського інтелектуального капіталу знижується, рівень кваліфікації працівників падає, а малоефективна праця не може бути задіяна в сучасному високотехнологічному виробництві. До того ж, через низькі доходи більшість населення обмежені в мобільності і інформованості, що не завжди дозволяє їм скористатися новими можливостями, наприклад, в області зайнятості, підвищення кваліфікації, здобуття більш високих компетентностей», – підсумовує дослідник [10].

Визначальною характеристикою бідності в Україні є закономірність зростання рівня бідності зі зменшенням розміру населеного пункту. Виходячи з цього, Ю. Когатько припускає, що основна проблема полягає в бідності не тільки виключно сільського населення, а й у гіршому матеріальному становищі домогосподарств малих населених пунктів, проте селу більше властива немонетарна складова бідності. Сільські населені пункти істотно поступаються містам за низкою показників, у тому числі за рівнем облаштованості житлового фонду, розвитку транспортної інфраструктури тощо. Порівняно невисокою у сільських населених пунктах є якість послуг освіти, охорони здоров'я і сфери побутового обслуговування. Ці відмінності сформувалися разом з деякими особливостями радянської державної політики щодо села. Так, у 1970–1980-х рр. малі сільські поселення були віднесені до

«неперспективних», їх готували до відселення, а тому інфраструктура, на відміну від великих сіл, не розвивалася [11, с. 34]. Ці процеси продовжуються, щоправда, в умовах децентралізації місцевим громадам надано більші фінансові ресурси, відповідно, деякі об'єднані територіальні громади розвиваються досить успішно.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проблема бідності є актуальною для багатьох наук – філософії, історії, соціології тощо. Велику увагу приділяє їй і економічна наука, в рамках якої ми й намагалися її розглядати, не виключаючи при цьому міждисциплінарного синтезу. Ми переконані в тому, що проблема бідності розглядається вченими різних країн та наукових шкіл. Серед класифікацій бідності можна виокремити її поділ на активну, пасивну та паразитичну. Інші дослідники виділяють абсолютну та відносну бідність.

Розглядаючи бідність як соціально-економічне явище, вчені відзначають низку її характеристик, як-от: соціальну депривацію, ексклюзію, спадковий характер бідності, її зв'язок з місцем проживання тощо. Причини ж бідності різноманітні, і далеко не завжди цей стан залежить від самої людини.

У подальшому ми вважаємо за доцільне розглянути основні методологічні аспекти дослідження бідності, в тому числі індикатори, які використовуються для цих досліджень.

Список використаної літератури

1. Gweshengwe B., Hassan N.H. Defining the characteristics of poverty and their implications for poverty analysis. *Cogent Social Sciences*, 6:1, 1768669. 2020. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/23311886.2020.1768669> (Accessed 05 January 2022).
2. Рыбаков Р.П. Бедность как социальный феномен: социально-философский аспект: автореф. дис.... канд. филос. наук. 09.00.11 – социальная философия. Москва, 2009. 24 с.
3. Борецька Н.П., Крапівіна Г.О. Подолання бідності у світі та в Україні: сучасний стан (на прикладі НФЗ «Волонтерство» та «Волонтуризм»). *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 1 (63). С. 146-153.
4. Абрахамсон П. Социальная эксклюзия и бедность. *Общественные науки и современность*. 2001. № 2. С. 158-166.

5. Балабанова Е.С. Социально-экономическая зависимость и социальный паразитизм: стратегия «негативной» адаптации. *Социологические исследования*. 1999. № 4. С. 46-57.
6. Chybalski F. Ubóstwo relatywne i absolutne w populacji europejskich emerytów. *Współczesne problemy systemów emerytalnych : wybrane zagadnienia*, Chybalski F. (red.), Marcinkiewicz E. (red.), Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2015, s. 7-17.
7. Потабенко Л. Бідність – нестраховий соціальний ризик. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 175-180.
8. Bird K. How is poverty transmitted intergenerationally and what might be done to stop it in its tracks? *Chronic Poverty*. URL: http://www.chronicpoverty.org/uploads/publication_files/bird_IGT_synthesis.pdf (Accessed 05 January 2022).
9. Задоя А.А. Деиндустриализация в Украине: «двадцать лет спустя». *Академічний огляд*. 2012. № 1 (36). С. 26-35.
10. Кліменко О.М. Внутрішні інвестиції як стратегічний напрям економічної політики України. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2021/80.pdf (Дата звернення: 05 січня 2022 р.).
11. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1 (23). С. 32-43.
12. Дарчин В.Б. Механізми забезпечення публічної політики щодо подолання бідності в Україні: дис. канд. наук з державного управління. 25.00.02 – механізми державного управління. – Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Київ, 2021. 222 с.
13. Banks L.M., Kuper H., Polack S. Poverty and disability in low- and middleincome countries: A systematic review. *PLoS ONE*. 2017. Issue 12 (12). URL: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?type=printable&id=10.1371/journal.pone.0189996> (Accessed 05 January 2022).
14. Крилова І.Г., Іваненко Т.Я. Соціально-економічний ризик бідності домогосподарств України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 4. С. 12-20.
15. Зона бедствия: 25 лет после землетрясения в Спитаке. *Deutsche Welle*. URL: <https://goo.su/aDbj> (Дата обращения: 12 января 2022 г.)
16. Абрамова О.С. Формирование региональной политики преодоления бедности населения в современных условиях: дис. канд. экон. наук. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством: региональная экономика. Самара, 2015. 181 с.
17. Урсакий Ю.А. Еволюція феномену бідності у країнах пострадянського простору. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*: зб. наук. пр. Кіровоград: КНТУ, 2011. Вип. 19. С. 183-188.
18. Sameti M., Esfahani R.D., Haghghi H.K. Theories of Poverty: A Comparative Analysis. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*. Vol. 1, No.6; February 2012. P. 45-56.
19. Abramo L., Cecchini S., Morales B. Social programmes, poverty eradication and labour inclusion: lessons from Latin America and the Caribbean, ECLAC Books, No. 155 (LC/PUB.2019/5-P), Santiago, Economic Commission for Latin America and the Caribbean (CEPAL), 2019. 268 p.
20. Дурнев А., Юрчик Т. Конспирологические теории пандемии Covid-19: социальные факторы возникновения и распространения. *Грані*. 2021. Т. 24. № 6. С. 90-99.